

Mötesplats eller kulturell järnridå?

Finlandssvenska författare och franskspråkiga flamländska författare vid språkgränsen

Ann-Mari Gunnesson, fil.dr i franska

För ungefär hundra år sedan förändrades styrkeförhållandet mellan språken i såväl Finland som Flandern. Strävan att fixera det finska skriftspråket och skapa en litteratur på detta språk började bära frukt. Den finskspråkiga litteraturen hann snart förbi den svenskspråkiga i Finland. Vid samma tid trängdes franskan undan alltmer av nederländskan i Flandern. När universitetet i Gent 1930 blev nederländkspråkigt, inleddes på allvar de flamländska författarnas uttåg från det franskspråkiga litterära fältet. Men varken den franskspråkiga litteraturen i Flandern eller den svenskspråkiga litteraturen i Finland har ännu dött ut. De fortsätter att skjuta nya skott och uppvisar, trots olikheter i grogrund, en hel del gemensamma drag.

Minoritet i centrum – och i periferin

Flandern ligger mitt i Europa, norr om den medeltida språkgräns som skilde de germanska dialekterna från de romanska. Gränsen går tvärs genom Belgien, där den nu skiljer områdena med nederländska som officiellt språk från dem som har franska som officiellt språk. År 1963 fastställdes gränsen i belgisk lag. Flandern har sedan gammalt varit en mötesplats för framstående språk och kulturer. Finland däremot ligger i utkanten av Europa, och dess språk och kulturer är mindre kända. Landet är sedan 1917 en självständig republik efter att under många århundraden ha varit förenat med Sverige, som 1809 avstod det till Ryssland. Flandern har under historiens gång spelat en viktig roll som en del av diverse stormaktsbildningar. År 1993 fick området status av federal region inom konungariket Belgien, en nation som funnits sedan 1830.

Både Finland och Flandern har drygt 5 miljoner invånare fördelade på i huvudsak två språkgrupper, varav den ena är i klar minoritet. I Finland är majoriteten finskspråkig, medan knappt 6 % har svenska som modersmål. Det är en minoritet med vittgående rättigheter garanterade i lag.

I Flandern är det officiella språket nederländska, men uppskattningsvis upp till 3 % av befolkningen har franska som modersmål. Denna minoritet har inte längre någon lagstadgad rätt i Flandern. (Här bortses från Bryssel.) Från att ha varit ett maktspråk, en social markör och ett uttryck för förfining har franskan i Flandern undan för undan förlorat terräng i förhållande till nederländskan. Officiellt har den nu bara status av främmande språk där. I praktiken är ändå de flamländska frankofonernas och finlandssvenskarnas situation likartad. Den kan beskrivas som en alltefter omständigheterna väl avgränsad tvåspråkighet: man talar franska respektive svenska i hemmet och vänkretsen, medan man använder nederländska respektive finska i offentliga sammanhang.

I båda fallen var minoritetsspråket fram till slutet av 1800-talet makt- och kulturspråk. Vid denna tid uppstod i båda länderna rörelser som ifrågasatte minoritetsspråkets dominerande ställning i samhälls- och kulturlivet och som kämpade för att folkets språk skulle bli ett litterärt språk och ett accepterat, standardiserat språk. I Flandern samlades man runt parollen ”De Tael is gansch het Volk” (’Språket är hela folket’), och i Finland gav slagordet ”Yksi kieli – yksi mieli” (’Ett språk – ett sinne’) en klar fingervisning om den enspråkighet man eftersträvade. På båda hållen innebar 1930-talet en skärpning av språkstriden (*kieliriita, la lutte linguistique, de taalstrijd*). Avgörande för utvecklingen blev de resultat som uppnåddes på det akademiska fältet: universitetet i Gent blev nederländskspråkigt, medan en tvåspråkighetslinje avgick med segern vid universitetet i Helsingfors. Så småningom skedde såväl i Flandern som i Finland ett frivilligt språkbyte inom den bildade klassen. Detta språkbyte fick återverkningar även på det litterära fältet.

Utrotningshotad art på smältande isflak

Merete Mazzarella, själv finlandssvensk författare och dessutom litteraturprofessor, har i en bok med titeln *Det trånga rummet* (1989) beskrivit den finlandssvenska litteraturens, i synnerhet den finlandssvenska romanens, belägenhet. Titeln metafor hade hon lånat från Jörn Donner, som utvecklat den i en artikel 1952. Tidigare hade Hagar Olsson (1893–1978) använt bilden av ett smältande isflak. Mazzarella (s. 29) sammanfattar: ”Det smältande isflaket är ju onekligen en suggestiv bild för ett trångt rum som inte bara blir trängre och trängre utan som också obönhörligen kommer att upphöra att överhuvudtaget finnas.” Även Edith Södergrans (1892–1923)

berömda rad ”Jag längtar till landet som icke är” har setts som en omskrivning av den finlandssvenska litteraturens situation: prekär på gränsen till icke-existens. På liknande sätt har de franskspråkiga författarna i Flandern kallats för en utrotningshotad art. En av dessa författare, Liliane Wouters, har i en artikel (1982) liknat dem vid valar som kräver särskilda skyddsåtgärder.

I båda fallen tycks utsattheten ha gjort författarna benägna att vända sig inåt och stänga ute den omgivande verkligheten. Mazzarella (1989, s. 41) konstaterar att ”den finlandssvenska litteratur som väckt det största intresset – åtminstone utanför den egna kretsen – är den som skildrar marginalfenomen”. Detta kan jämföras med det som brukar framhållas om franskspråkiga belgiska författare i allmänhet, nämligen att de särskilt utmärkt sig inom marginella genrer som tecknade serier, fantasy och deckare. Språklig ambivalens och konkurrens från omgivande litteraturer (den nederländskspråkiga och den ’riksfranska’ respektive den finska och den riks-svenska) anses påverka flamländska och finlandssvenska författares val av uttryckssätt. Flamländska författare har framför allt vunnit erkännande för det som av omvärlden brukar uppfattas som ”flamländsk exotism”, ett nationellt särdrag som uppenbarligen inte låter sig hejdas av språkgränsen. Den nederländskspråkiga flamländaren Hubert Lampo har exempelvis påpekat att vännen och kollegan Guy Vaes – från samma stad, Antwerpen, men från andra sidan språkgränsen – är en exemplarisk företrädare för det ’typiskt flamländska’ fenomen som består i att förena dröm och verklighet. Lampo har också vittnat om den stora betydelse Vaes har haft för hans eget författarskap. Oavsett språk ingår de båda flamländarna i samma berättartradition. De är ett sällsynt exempel på att det finns förbindelser mellan Belgiens litterära fält och att språkgränsen trots allt ännu inte är en järnridå.

Motsatsparet dröm–verklighet återfinns även hos finlandssvenska författare. Det är säkert ingen tillfällighet att båda litteraturerna i särskilt hög grad utmärkt sig inom lyriken, en genre som mer än någon annan tillåter att man spränger verklighetens och språkets gränser. I poesi kan brott mot språkets regler förvandlas från svaghet till styrka. De flamländska symbolisterna och de finlandssvenska modernisterna rönte så stora framgångar att de till och med kunde konkurrera med sina ’riksfranska’ respektive riks-svenska kolleger.

Bindningen till det land som betraktas som den rättmätiga ägaren till modersmålet, Frankrike respektive Sverige, är en annan gemensam nämnare. För franskspråkiga belgiska författare, däribland de flamländska, är det av hävd ytterst viktigt att ges ut, recenserar och belönas i Paris. Detta beror i hög grad på den belgiska förlagssituationen och den stora genomslagskraft som fransk litteraturkritik har i Belgien. Även om den litterära institutionen i Finland förefaller mer självständig än den belgiska, är finlandssvenska författare ändå angelägna om att få uppskattning och bekräftelse från Sverige. I båda fallen kan det då vara nödvändigt att undvika alltför nationella särdrag i texterna. I belgisk litteraturhistorieskrivning är man klar över detta och har kunnat visa att denna tendens varit särskilt påtaglig under vissa decennier (1920–1960), då Paris starka dragningskraft på belgiska författare bland annat tog sig uttryck i att de i sina verk suddade ut varje spår av sitt ursprung. På finlandssvenskt håll har liknande tankegångar uttryckts, till exempel av Mazzarella (1989, s. 60): ”Hur mycket sneglar finlandssvenska författare på den rikssvenska marknaden när de skriver? I vilken utsträckning får förhoppningen om en risksvensk läsekrets dem att avhålla sig från finska inslag, eller från finlandismer, eller rentav att avstå ifrån specifikt finlandssvenska miljöer?”

Konkurrerande språk i kontakt

Det anses vara svårt att ge en rättvisande bild av nutida samhällsliv i Helsingfors och andra finska storstäder på svenska, eftersom offentligens språk är finska och svenskan framför allt tillhör privatsfären. Det kan då ligga nära till hands för finlandssvenska författare att framställa den finskspråkiga verkligheten som om den vore svenskspråkig. *Mutatis mutandis* gäller detsamma för franskspråkiga flamländska författare. I Antwerpen försiggår det dagliga livet sedan länge på nederländska, men när författare som Guy Vaes eller Françoise Mallet-Joris förlägger handlingen i några av sina romaner dit, är det bara i förbigående som läsaren görs uppmärksam på hur liten hemortsrätt det franska språket numera har där. I Mallet-Joris roman *Sept démons dans la ville* ’Sju demoner i staden’ (1999) är det ett kort samtal mellan fransmannen Maurice och belgaren Théo som ger läsaren en vink om detta. Théo förvånas över att Maurice trivs så bra i den flamländska staden att han – en fransman! – till och med har gjort sig besväret att lära sig nederländska. Och Vaes låter i *L’usurpateur* ’Inkräktaren’ (1994) sin huvudperson Hans Feldsohn återkomma till Antwerpen efter

många års bortavaro. Feldsohns känsla av främlingskap beror inte bara på att han varit borta länge och tyngs av bördan av ett ouppklarat brott eller att han av en slump blir tilldelad en annan mans identitet utan också på att hans födelsestad är fylld av ett 'främmande' språk. Vaes understryker aldrig detta med någon som helst emfas utan antyder bara att hans huvudperson, trots att han återvänt hem, inte omges av sitt modersmål. Gatskyltarna bär namn på nederländska, men de går ju att översätta till franska. Värre är kanske att även den frankofon som lärt sig Flanderns officiella språk, A. N. (Algemeen Nederlands 'standardnederländska'), kan ha svårt att umgås obesvärat med sin omgivning, eftersom en stor del av umgänget sker på flamländsk dialekt.

En parallell till den situation som Vaes beskriver återfinns i en finlandssvensk roman, Lars Sunds *Vinterhamn* (1983, s. 80). Boken handlar om studentliv i Åbo i slutet av 1970-talet. Huvudpersonen, Harry Lillkung, studerar i Åbo men kommer ursprungligen från Österbotten, där han vuxit upp i en svenskspråkig miljö:

Och Harry kunde varken säga att han älskade eller avskydde stan för dethär var inte hans stad: han var en främling här, och en främling i dubbel bemärkelse, för stan mumlade på finska och även om han förstod orden så kunde han inte dialekten.

Om finlandssvenska författare väljer att omtolka en finskspråkig verklighet till svenska, stöter de på svårigheter, när det gäller till exempel arbetsplatsernas och ungdomens språk, som på de flesta håll domineras av finska. Språksociologer i Finland har uppmärksammat att finlandssvenska ungdomar ofta talar finska för att markera styrka. Det kan räcka med att inleda samtalet på finska för att ange en kraftfullare stilnivå. Svenskan upplevs alltså som ett 'vekare' språk. I *Det trånga rummet* föreslog Mazzarella att finlandssvenska författare skulle överta de finlandssvenska ungdomarnas strategi och markera att någon romanfigur talar finska genom att låta öppningsreplikerna vara på finska. Det verkar som om yngre författare redan gör så. I senare finlandssvensk prosa förekommer ganska ofta finska ord och vändningar. Inte sällan handlar det om just kraftuttryck. I Kjell Westös roman *Drakarna över Helsingfors* (1996) markeras alltid, när någon talar finska. Ett exempel på det är en scen som skildrar hur ett gäng skinnskallar och punkare ställer till bråk i en festlokal. När den kvinnliga

huvudpersonen ser att hennes bror, som försökt stoppa bråket, blir nedslagen av en av skinnskallarna, ingriper hon, och hon gör det automatiskt på finska. För att förstå det animerade meningsutbyte som följer krävs goda kunskaper i finska. Annorlunda förhåller det sig med Westös senaste roman *Lang* ([2002] 2003). I den förekommer knappt några finska ord alls. Kanske har författaren påverkats av kritik för obegriplig finska i tidigare böcker och därför tagit till det nygamla greppet att 'översätta' verkligheten. En troligare förklaring är emellertid att händelseförloppet i den nya romanen till så stor del är finskspråkigt att markörer på finska blir meningslösa. I stället kommenteras vissa romanfigurers färdigheter i svenska. Särskilt belysande är en passus (s. 124), där Lang funderar över sin före detta frus, Annis, språkbyte och över tvåspråkighetens dilemma:

Han lade märke till att hon numera både talade och skrev en ganska dålig svenska. Hon hade tre nästan helt finskspråkiga barn med sin nya man, en hårt jobbande affärsjurist. Själv var hon informationschef på ett stort läkemedelsföretag; både hennes privatliv och hennes yrkesliv försiggick numera på finska. [...] Han undrade om Anni någon gång känt samma sak som han, att den heltigenom tvåspråkiga människan tappar sitt innersta, att hon inte längre har något språk för sin djupaste kärlek och sin djupaste livskänsla, och att hon därför tycker att alla ord som uttalas under kärleksakten blir felaktiga och skeva, som om hon helst velat att allt försiggick på ett språk som låg någonstans *mitt emellan*.

Tvåspråkigheten är närvarande också i flamländsk litteratur. I franskspråkiga flamländska romaner förekommer ibland enstaka ord och fraser på nederländska eller vändningar på franska som kalkulerats på nederländska uttryck. Hos vissa författare, som till exempel Marie Gevers (1883–1975), kan språket vara en del av tematiken. I *Madame Orpha ou la sérénade de mai* ([1933] 1988, s. 43; *Majserenaden*, 1936) ges ett åskådligt exempel på diglossi:

Jag hade som så många av det flamländska borgerskapets barn uppfostrats helt på franska av mina föräldrar. De hade gett mig kärleken till träden, växterna, meteorerna, och därför talade också naturen till mig på franska. Men hela den folkliga delen av mig förblev flamländsk, hela mänskligheten, som för mig representerades

av bönderna och byborna. [...] Jag lärde mig tidigt de exakta termerna på franska. De ord som rörde mina barnsliga *känslor* levde på flamländska, men jag talade det språket fonetiskt som en illitterat. [...] Det fanns en sorts dubbelhet hos mig. Fransk intelligens, men allt som var personlig upplevelse, som jag uppfattade med sinnena, utvecklades på flamländska, jag förblev en liten flamländsk vilde. (Min övers.)

Språkgräns som mötesplats eller kulturell järnridå?

Marie Gevers tillhörde en brytningstid. Genom nya språklagar delades Belgien upp i två enspråkiga regioner med ett tvåspråkigt stråk (Bryssel) emellan. År 1932 blev nederländska officiellt språk i Flandern. Språklagarna och nederlandiseringen av den högre undervisningen i Flandern innebar att det skulle bli allt ovanligare med flamländska författare som skrev på franska.

Också i Finland gled de båda språkgrupperna allt längre ifrån varandra under 1930-talet. Den finlandssvenska litteraturen kändes främmande eller var okänd för finskspråkiga läsare, och den räknades av den tidens finska litteraturhistoriker snarare till Sveriges än till Finlands litteraturhistoria. Under efterkrigstiden har emellertid en omsvängning noterats. En ny sorts nationell identitet, gemensam oavsett modersmål, sägs ha vuxit fram. Farhågorna om den finlandssvenska litteraturens död har ännu inte besannats. Det finns fortfarande en ung finländsk författargeneration som skriver på svenska. Romaner av en populär författare som Kjell Westö kommer ut på svenska och finska med bara någon veckas mellanrum. De båda litteraturerna löper parallellt och kompletterar varandra på samma gång.

I Flandern är prognosen däremot mer osäker. Den politiska utvecklingen har knappast främjat förståelsen över språkgränsen. De båda språkgrupperna är fortfarande i stort sett okunniga om varandras litteraturer. Det förekommer visserligen att man ger ut böcker och specialnummer av tidskrifter i syfte att lyfta fram "Moder Flanderns franska barn", men det har också hänt att franskspråkiga flamländska författare betraktats som "språkliga desertörer". Werner Lambersy, som själv tillhör de få författare från Flandern som skriver på franska, diagnosticerar den franskspråkiga flamländska litteraturen som ett mästerverk i fara men ännu inte i dödsryckningar.

Tvåspråkiga författare, däribland finländska och flamländska författare, har en enastående möjlighet att fungera som brobyggare mellan olika språk och kulturer. De kan skapa en mötesplats där man annars skulle riskera att stöta på hinder.

En språkgräns borde aldrig tillåtas bli en kulturell järnridå.